

THE FEMALE EXPERIENCE OF CLASS MOBILITY

An analysis of constituent opportunities,
motivation and obstacles

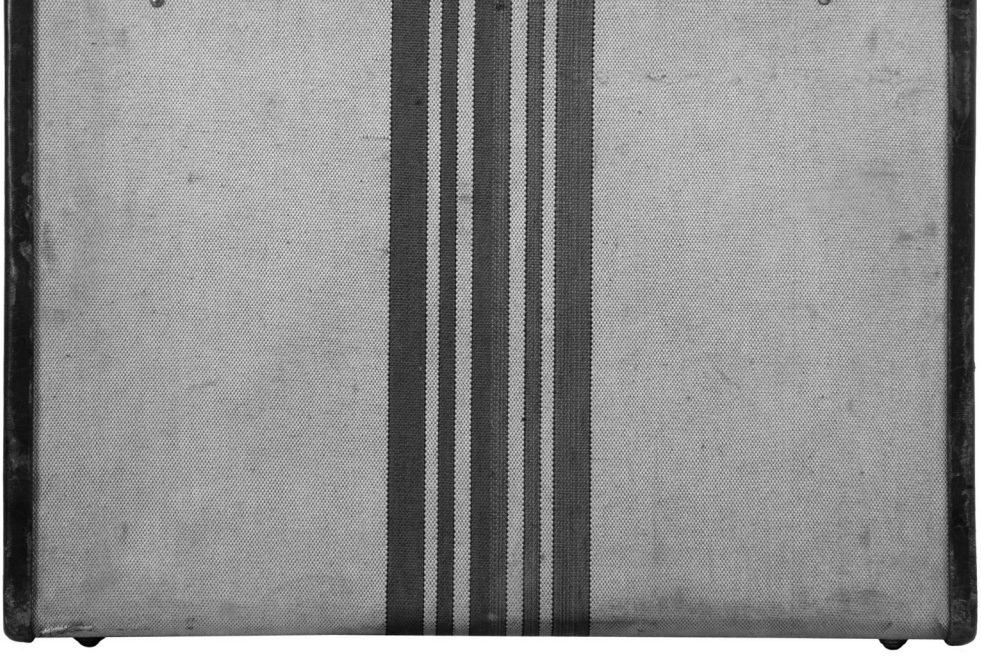
ULLA-BRITT WENNERSTRÖM

Keywords

Class and gender, individual and social structure, identity, critical realism, Margaret Archer.

Summary

The article presents a theoretical and empirical sociological view of the human being and the surrounding structural conditions of social inequality, class and gender. An introduction is given to the sociologist Margaret Archer's theory of development and social ontology, which builds on the grounds of critical realism. The explanatory strength of this theory is illustrated in relation to the dissertation, *The Female Experience of Class Mobility* (2003) (*Den kvinnliga klassresan*), where class and gender are in focus. Application of Archer's identity concept yields an understanding of the relationship between individual and societal conditions and of how social change occurs over time. In particular the article illuminates the emotions of class and the issues related to class-shame, based on Andrew Sayer's sociological analysis of class, moral value and recognition. The author argues that class is something real which positions the individual: a condition we become and personify, engage in and act on the basis of, and experience on a subjective emotional level. The study indicates that class structures and their meaning as subjective experiences are part of time- and gender-dependent social conditions. The female "class journey" is found to build upon women's reflexivity, intentionality and power of action.

Klassresan är enligt Ulla-Britt Wennerström en emotionell identitetsprocess. Känslor är klassresans centrala drivkraft och möjliggör självkännet av egna förmågor, önskninor och förväntningar i livet. För kvinnor handlar det inte bara om att överskrida strukturella hinder som rör klass, utan även kön. I fjorton livshistorieintervjuer med kvinnor födda i arbetarklass finner Wennerström att det i ett livsperspektiv är möjligt att nå en emotionell acceptans av sina erfarenheter som klassresenär.

DEN KVINNliga KLASSRESAN

Konstituerande möjligheter, motivation och hinder

ULLA-BRITT WENNERSTRÖM

Det dröjde in på 2000-talet innan kvinnors erfarenheter av att genomgå en klassresa i det svenska samhället studerades vetenskapligt. I föreliggande artikel¹ kommer kvinnors klasskänslor, såväl stolthet och glädje som skam och osäkerhet, att belysas utifrån avhandlingsstudien *Den kvinnliga klassresan*.² Studien kom att fylla ett tomrum och behov av kunskap gällande kvinnors upplevelser av klassresor inom den sociala rörlighetsforskningen. Dess centrala bidrag var att utifrån ett könsperspektiv och i ett längre livsperspektiv ge insikter om klassresan som en inre subjektiv erfarenhet av klasssamhällets förändring och sociala dynamik under svenskt 1900-tal.³

Det är välkänt att detta forskningsfält sedan lång tid har varit präglad av en manlig dominans. Välkänt är även att kvinnoperspektiven är frånvarande i den klassiska sociologin och klassforskningen.⁴ Kvinnor fanns inte med från början och uteslutningen skedde med olika argument som fick följder för studier av social

mobilitet.⁵ Argumentationen om att det var manlig social mobilitet som var av vikt för samhällsanalysen byggde på att kvinnor gick ut från och in i yrkeslivet på grund av barnafödande och deltidsarbete. De fick sin sociala tillhörighet genom giftermål. Utifrån dessa iakttagelser framfördes till och med

Vad krävs av kvinnor och vad fordras av de sociala strukturerna för att en klassresa ska vara möjlig?

att ett inkluderande av kvinnor i de kvantitativa studierna mest ställde till med trassel i statistiken.⁶ Då samhällets sociala rörlighet ses som ett mått på dess utvecklingsnivå, modernisering och individuella livschanser måste innebörden av att studier av kvinnors sociala rörlighet fick vänta tills först på 1980-talet, ses som en uppenbar orättvisa. Det var feministiska forskares kritik som resulterade i studier som bland annat visade att även mödrars yrkestillhörighet hade stor inverkan för barnens yrkesval.⁷ Den sociala rörligheten och ojämlikheten är en fråga med allt större komplexitet i det senmoderna samhället. Det ställer också särskilda krav på begrepp och teoriutveckling i förståelsen av skärningspunkter mellan klass, kön, etnicitet och andra förutsättningar som inte minst rör livsutveckling i relation till globaliserade sociala villkor.⁸ Detta är likaså en verklig utmaning för den feministiska sociologiska teorin.

Studien är alltså den första i sitt slag och frågorna gavs rik belysning genom

livshistorieintervjuer och kvinnors egna röster om upplevelser av att genomgå en klassresa i det svenska 1900-talssamhället. Det kvinnliga perspektivet som därigenom kunde tillföras forskningen om social rörlighet gällde såväl studieobjektet – den kvinnliga klassresa – som mitt eget forskarperspektiv.⁹ Studien genomfördes i rask takt runt millennieskiftet och hamnade nära mina egna erfarenheter vilket jag i begynnelsen av arbetet inte var riktigt medveten om. Jag hade burit på känslor och mer eller mindre formulerade frågor om betydelsen av klass i hela mitt liv som nu pockade på svar och utforskning.¹⁰ Det är svårt att sätta ord på studiens hela mening av att frambringa allt större förståelse av den kvinnliga klassresa ju längre tolkningsprocessen av intervjuut-sagor relaterade till sociologisk teoribildning fortgick. Att forskningen medförde att min egen självförståelse och identitet utvecklades blev en ofrånkomlig del av studien och jag bär för alltid med mig intervjusamtalen och kvinnornas kloka ord och livsvisdom.

Syftet med artikeln är att belysa hur kvinnorna i studien fann sina livsbanor, hur de motiverades av de sociala villkorens befintliga och tidsmässiga möjligheter, och vilka upplevelserna var av hinder och svårigheter i samband med överskridande av klasstrukturer. I artikeln fokuseras frågor som också var del av avhandlingsstudien. Vad krävs av kvinnor och vad fordras av de sociala strukturerna för att en klassresa ska vara möjlig? Varför genomgår en kvinna en klassresa och vilka är drivkrafterna? Vad innebär en klassresa för henne?

Artikeln inleds med en översiktlig introduktion av studiens metodologi och Margaret Archers identitetsbegrepp,¹¹ varvid den intresserade läsaren hänvisas till avhandlingsstudien i sin helhet. Därefter åskådliggörs klassresan som subjektiv erfarenhet utifrån intervjusamtalen och klasskänslor är i centrum. Upplevelser av klassrelaterad skam lyfts särskilt fram i ljuset och det görs i anslutning till moraliska värden och erkännande.¹² Artikeln utmynnar i en konklusion om klassvillkorens betydande inverkan på kvinnliga livserfarenheter. Det är min förhoppning att därmed ge ett bidrag till det feministiska intersektionella tänkandet och förståelsen av klass och kön.

Studien byggde på tidigare genomförda studier av social mobilitet där livshistoriemetoden var använd i anslutning till teoretisk genomlysning.¹³ Min studie kom att bygga på intervjusamtal med fjorton kvinnor, födda från slutet av 1920-talet till mitten av 1960-talet. Alla hade genomgått en resa från en uppväxt i genuin arbetarklassmiljö och familjer som tillhörde arbetarklass, till en nuvarande position i medel- eller övre medelklass.¹⁴ Klassresan hade företagits genom högre utbildning och yrkeskarriär, för en del var den kombinerad med giftermål in i en högre samhällsklass. Till urvalskriterierna hörde att de skulle vara mödrar och hade kombinerat sitt yrkesarbete med familjeansvar och omsorger. I planeringen av studien hade jag farhågor om att det skulle vara svårt att finna kvinnor med den sökta bakgrunden och erfarenheten. Det hela visade sig inte besannas och på ett närmast mirakulöst vis ordnades och genomfördes intervjusamtalen inom ett halvår år 2000. Kontakter kunde knytas med kvinnor som hade deltagit i en studiecirkel anordnad av dem själva kring klassresan, vidare genom egna nätverk och media. Ett par av kvinnorna hade hört talas om studien och tog själva kontakt för att bli intervjuade.

Urvalet av kvinnor kom att representera en kvalitativ bredd baserad på såväl åldersmässig som geografisk spridning. De hade haft sin uppväxt i hela landet, från längst upp i norr till sydligaste delen, i storstad, i mindre orter och på landsbygd. En kvinna hade kommit till Sverige som åttaåring tillsammans med sina föräldrar som politiska flyktingar och som del av arbetskraftsinvandringen. Hon betonade i intervjusamtalet att upplevelserna av klassresan hade varit ”småpotatis” i relation till hennes status som invandrare. Det gav belysning av betydelsen av intersektionen mellan klass, kön och invandringen och av hur invädda dessa villkor är i våra livsvillkor. Jag reste en del för att genomföra intervjuerna. Samtalen skedde oftast i deras hem och några på min egen eller deras arbetsplats.¹⁵ Fokus för samtalen var att få förståelse för klassresan och livsbanan, deras överväganden och vägval, deras reflektioner över livet som det blev eller inte hade blivit, och hur och varför de hade agerat i anslutning till klassresans genomförande.¹⁶ Dessa samtal påverkade mig djupt och fortsätter alltjämt att influera mitt tänkande. Jag

hade en känsla av att dessa kvinnors berättelser hade väntat på att jag skulle ta del av dem. I förordet till avhandlingen beskriver jag även hur en av kvinnorna på ett liknande vis uttryckte att hon vid intervjusamtalet hade känt att ”nu var det alltså dags att berätta min historia”. För en kvinna fick samtalet till följd att hon började skriva om sitt eget liv och hennes egen livsberättelse är nu utgiven i bokform.

Archers identitetsbegrepp

- människan och strukturella och tidsmässiga villkor

Margaret Archers sociologiska teoriutveckling som bygger på den kritiska realismens tänkande var ovärderlig för studiens teoretiska inriktning och underbyggnad.¹⁷ Denna metateori och sociala ontologi gav studien av den kvinnliga klassresan insikter om betydelsefulla dimensioner. Det gäller relationen mellan människa och strukturella tidsmässiga villkor, teoribildningens fördjupade analytiska tänkande som lyckas kombinera individuell identitetsutveckling och sociala förändringsprocesser med en förklaring av strukturbegreppet.

Tydliga drag framträdde i intervjusamtalen. Det var bland annat kvinnornas tal om kraft och styrka som de hade behövt för att genomföra klassresan. Ett annat genomgående drag var att de talade mycket om sina känslor. De hade känt att de ville något mer och till följd av detta hade de också tagit risken att säga upp sig från fasta anställningar. De hade även gjort andra uppbrott i livet. Känslan hade väglett

dem till stor del, och att detta var en process uttrycktes av en av kvinnorna: ”Jag är ofta sån att jag går och samlar på mig väldigt länge, och sedan kan jag handla väldigt plötsligt. Det ser ut som om det är impulsivt, men egentligen är det någonting som har vuxit fram under väldigt lång tid, och så väntar jag bara egentligen på det rätta ögonblicket”.¹⁸ Det var i samband med genomförandet av intervjuerna som jag fick möjlighet att ta del av Margaret Archers teoribildning, och hennes förklaring av människans relation till de strukturella villkoren och av identitetens utveckling där emotionerna och den inre dialogen har en huvudroll. Detta

öppnade för en förståelse av oerhörd betydelse för studien. Kvinnornas livsberättelser visade att klassresan hade företagits i olika prövande steg och att det var en utvecklingsprocess som både rörde dess yttre manifestation i yrkesposition och en inre emotionell dimension. Jag kunde bygga på Archers identitetsbegrepp och förklaring av personlig och social förändring och de krafter och möjligheter som

Kvinnornas livsberättelser visade att klassresan hade företagits i olika prövande steg och att det var en utvecklingsprocess som både rörde dess yttre manifestation i yrkesposition och en inre emotionell dimension.

människan har att bryta med de strukturella tidsmässiga villkor som vi föds in i.

Klass och kön

Jag sökte därtill en fördjupad förståelse av hur klasstillhörigheten bärs upp av individen exempelvis i form av hälsa och välbefinnande. Jag kunde bygga på Pierre Bourdieus teoriutveckling om klass, främst dess tillämpning av könsperspektivet och dess förklaring av människan och de sociala villkoren, såsom fält och kapitalbegreppen och hur dessa förkroppsligas i habitus.¹⁹ Med utgångspunkt i Bourdieu definierades studiens klassbegrepp utifrån dess materiella bas och inverkan på olika nivåer i följande ordalydelse: ”Klass är något verkligt som villkorar individen, och som i grunden konstitueras av olikartade positioner i den ojämlika sociala fördelningen av strategiska resurser. Följaktligen är klass något vi *blir* och förkroppsligar. Klass är något vi *gör* och agerar utifrån. Klass är något vi *erfar* på ett emotionellt plan.”²⁰

De intervjuade kvinnornas mödrar fick aldrig möjlighet att utveckla sina inneboende förmågor i studier och yrkesliv, och mödrarnas betydelse för kvinnornas klassresor var ett av studiens huvudresultat.²¹ En huvudfråga i studien var att belysa kvinnans situation när hon förflyttar sig socialt, och det var ytterligare ett genomgående drag i studien att kvinnorna betonade svårigheter att hinna med och klara av de dubbla rollerna av att kombinera studier och yrkesarbete med familjeomsorger och föräldrarollen. En av kvinnorna uttryckte om sin situation med familjeansvar och yrkesarbete i chefsroll, som krävde minst tolv

timmars arbete per dag, att ”ekvationen går inte ihop, det är bara så”. Studien visade att en kvinnas klassresa försätter henne i en ny situation med andra krav som också är relaterade till ojämlika könsmässiga villkor. Det är frågor med ständig aktualitet och som blev del av studiens belysning av vad som krävdes av kvinnorna själva för att ”få” del av andra tidsmässiga möjligheter. Teoribildning från tidigare kvinnostudier

Studien visade att en kvinnas klassresa försätter henne i en ny situation med andra krav som också är relaterade till ojämlika könsmässiga villkor.

utgjorde stöd för denna eftersträlvade förståelse.²² Så blev Simone de Beauvoirs tänkande om kvinnans situation i sin exakthet och djupgående analys till en omvälvande läsning för mig personligen, och begreppet transcensens kunde i studien knytas till Archer som förklaring av sambandet mellan klass- och könsmässiga villkor.²³ Detta kom sammantaget att möjliggöra en djupgående förståelse av den kvinnliga klassresan.

Den kvinnliga klassresans generativa mekanismer – motivation och möjligheter

Av studien framkom att klassresan byggde på en självreflekterande och emotionell livsprocess där den egna bakgrunden i arbetarklass var en obestridlig del av identiteten som var närvarande i olika slags

överväganden och situationer livet igenom. Klassursprunget gav upphov till känslor av olika slag, både stolthet och glädje och ett värnande om att föra uppväxtens värderingar vidare till sina egna barn, likaså att ge föräldrarna revansch för tidigare utsatthet, skamkänslor, ilska och tvivel. Kvinnorna talade mycket om revansch som en stark drivkraft bakom klassresan, gentemot klassvillkoren men även i relation till mödrarnas och kvinnligt socialt utsatta livsvillkor. Det fanns med som en nödvändig del av kvinnornas strävan att visa att ”någon i familjen kan”, och de framhöll betydelsen av att också ge föräldrarna revansch för hur de hade blivit behandlade i yrkesliv och i samhället.

Revansch känslan sträckte sig över generationer och i en kvinnas livsberättelse gällde det hennes morfar som hon aldrig hade träffat utan bara hört talas om genom mammas berättelser under uppväxten.²⁴ Sociala orättvisor kom att prägla kvinnorna under uppväxten både genom berättelser överförda genom föräldrarna och de sociala villkor som de själva hade upplevt. Detta blev till grogrunder för dem att vilja ta revansch på hur det hade varit en gång, och den ilska de kände fungerade samtidigt som ett sätt att ingjuta kraft hos sig själva, att övervinna osäkerhets känslor som de sociala rollerna i studier och yrkessammanhang medförde.²⁵

Kvinnorna talade mycket om revansch som en stark drivkraft bakom klassresan, gentemot klassvillkoren men även i relation till mödrarnas och kvinnligt socialt utsatta livsvillkor.

Kvinnorna var präglade av tidiga upplevelser av klassamhället genom sin uppväxt som hade inneburit materiella och kulturella brister, trötthet och olika slag av utanförskap. Det kunde röra sociala problem. Flera hade vuxit upp med fäder som hade problem med alkohol vilket var svårartade erfarenheter för dem. De sociala skillnaderna hade även fysiska och geografiska innebörder såsom att gator eller en å hade blivit till en naturlig barriär mellan olika samhällsklasser. Det var en högst påtaglig upplevelse av klass. Det hade underbyggt motstridiga känslor

av brister, avund och sociala orättvisor i relation till andra. Intrycken blev till ett synliggörande av sociala skillnader och att det fanns andra möjligheter, och det hade motiverat dem i deras klassresor, förutsatt en öppenhet i samhället som ger möjligheter för individer att förflytta sig socialt.

Arbetarklassidentiteten var en livslång process där de över åren omformulerade sin syn på uppväxten vilket framgick i intervjusamtalen. De framhävde, trots att det också fanns upplevelser av motstridiga känslor gentemot sin uppväxts villkor, att de hade fått kärlek och stöd från sina mödrar, fäder och mera avlägsna släktingar som visar och fastnar och att detta hade varit en nödvändig och motiverande del av klassresan.²⁶

Archer utvecklar förståelse för hur sociala förändringar kan drivas fram genom att individen befinner sig i en livssituation där hon möter och utsätts för olika slags sociala strukturer och normer som inte överensstämmer med varandra.²⁷ De intervjuade kvinnorna talade om att de hade påverkats av speciella motstridiga intryck i uppväxtvillkoren som överfördes från föräldrarna i uppväxten, och det gällde deras fortsatta livsbana. Fäderna såg en framtid för döttrarna som mödrar och med ansvar för familj och barn, medan det genomgående hade varit mödrarna som hade önskingar om ekonomisk självständighet och oberoende på olika områden, om än vägen dit inte var klar för dem. Mödrarna hade påverkat dem på ett direkt sätt genom sina uppenbart hårda livsvillkor av slitsamt arbete, ofta som städerskor i finare familjer, och med såväl kroppsliga följder som social och ekonomisk utsatthet. Kvinnorna hade stått sina mödrar nära och det var band som bestod livet igenom, vilket uttrycktes av en kvinna att ”jag har pratat med min mamma i telefon varje dag i trettio år”.²⁸ Påverkan av fädernas och mödrarnas olika uppfattningar hade haft en inverkan som, med referens till Archer, motiverade till en slags klassmässig friställning för kvinnorna tidigt i uppväxten. De fick hjälp av mödrarna och kanske fanns ingen annan väg för dem än att lossa de klassmässiga banden, och detta hade stor betydelse för deras tidiga reflektioner om framtiden. De sociala villkoren i uppväxten inverkade som en motiverande kraft i form av längtan och drömmar att ta sig därifrån och till ett bättre liv. Det förde kvinnorna från en fortsatt livsbana i

mödrarnas fotspår och fick dem att tänka i andra banor och rikta blickarna mot andra sociala möjligheter och villkor.

De strukturella villkoren blev alltmer gynnsamma under senare delen av svenskt 1900-tal i jämförelse med tidigare

Fäderna såg en framtid för döttrarna som mödrar och med ansvar för familj och barn, medan det genomgående hade varit mödrarna som hade önskingar om ekonomisk självständighet [...]

generationer, vilket kom även kvinnor från arbetarklass till del. De intervjuade representerade olika åldrar och generationer, födda från sent 1920-tal fram till mitten av 1960-talet. Det framkom skillnader i uppväxtvillkor mellan de kvinnor som var födda under senare delen av 1900-talet jämfört med dem som hade vuxit upp i trettiotalets Sverige, med allt vad det innebar av stora klasskillnader och fattiga villkor för de sämst ställda i arbetarklassen. Det krävs samtidigt mer än strukturella och tidsmässiga möjligheter för att en kvinna ska genomgå en klassresa, då det är ett välkänt faktum inom klass- och social mobilitetsforskning att de flesta (cirka femtio procent gällande både kvinnor och män), trots allt stannar kvar och reproducerar sin klasstillhörighet.²⁹ Det sker även om individen har insikter om och interagerar med sociala orättvisor. Det visar betydelsen av

interaktionen och mötet mellan struktur och människa, och att det är ett samspel mellan våra olika tillhörigheter av klass, kön, generation, uppväxtmiljöer och individuella olikartade förmågor och prioriteringar i livet som grundlägger våra livsöden.³⁰

Kvinnornas olika steg i livet byggde på engagemang och på att de hade påverkats av olika intryck. Det fanns särskilt betydelsefulla generativa mekanismer som hade fått dem att reflektera, kanske det allra viktigaste, och som hade skapat förståelse och öppnat ögonen för något annat. Det kunde exempelvis röra sig om ett ord i rätt ögonblick från någon, en lärare, en föreläsning, en bok eller film etc. Genom de reflektioner det hade medfört hade de fått större självinsikter, och därifrån motiverats att ta olika steg, såsom att söka nytt jobb, börja studera, flytta, bryta upp från äktenskap osv. Utan den egna förmågan att reflektera,

Utan den egna förmågan att reflektera, liksom att formulera livsmål och att mobilisera sin egen handlingskraft att agera, hade förändringar i livet inte varit möjliga.

liksom att formulera livsmål och att mobilisera sin egen handlingskraft att agera, hade förändringar i livet inte varit möjliga. Det hade krävt mycket av kraft och styrka livet igenom och denna inre kapacitet är en avgörande generativ mekanism för klassresan. Strukturerna och dess potentiella krafter

hade utövat motiverande, möjliggörande effekter som hade resulterat i kvinnornas klassresor.

Hinder

Det fanns även hindrande krafter som hade begränsat de intervjuade kvinnorna i deras utvecklingspotential och det var känslor som de var ledsagade av livet igenom. Så talade de flesta av de intervjuade om en aldrig övergående känsla av inre osäkerhet, vilket måste ha utövat en mer eller mindre begränsande inverkan för dem i relation till deras förmågor. Det gällde till största delen i relation till professionell yrkesverksamhet. Tidigare studier har visat på känslan av svek gentemot ursprunget som en hindrande och smärtsam upplevelse för klassresenärer.³¹ Kvinnorna uttryckte att de höll kvar en nära kontakt med sin ursprungsfamilj i omsorgen om föräldrar och syskon. Även om det för vissa periodvis hade varit betydande kan omsorgerna om familjen ha inverkat så att känslan av svek gentemot ursprunget var mindre än vad manliga klassresenärer givit uttryck för. Att bryta med strukturella villkor, vilket en klassresa innebär, medför inte att klasstrukturerna upphör att utöva sitt inflytande. Innebörden för den enskilda kan vara att hitta ett förhållningssätt som klassresenär med alla dess tvivel. Det är en särskilt betydelsefull kapacitet och form av generativ mekanism som möjliggör bevarande av livskvalitet och att inte låta strukturernas destruktiva krafter ta överhanden. Mats Trondman fann i sin studie utifrån Stoneqvists och Parks teorier om *marginal man*, att klassresenären måste tänka *I am myself*; jag är som jag är.³²

Hon måste förhålla sig till sitt klassursprung och sin nya klasstillhörighet, trots upplevelser av hinder och motstånd. Ett totalt assimilerande och överskridande mellan socialt och kulturellt olika samhällsklasser låter sig inte göras. I alla fall inte av en och samma person eller inom en generation.

Sammanfattningsvis är vi något i relation till något annat och i detta fall i relation till en normerande klass- och könsstruktur där vi tilldelas ett särskilt värde beroende på vår sociala position.³³ Klassresan är möjlig, men det är mer komplext än så. Studien av den kvinnliga klassresan visade att även vår ursprungliga position från födseln präglar uppfattningen livet igenom av vem vi är i relation till klassmässighet. Det är bara en människa med reflexiva grunddrag som kan känna och tänka så, och det visar betydelsen av relationen mellan struktur och människa och att det är två analytiskt olikartade strata i den sociala verkligheten.³⁴ Att uppnå förståelse av våra komplexa befintliga sociala villkor är i sig en generativ mekanism som utövat ett särskilt inflytande på den kvinnliga klassresan och de intervjuades studier och yrkesutövning.

Studien av den kvinnliga klassresan visade att även vår ursprungliga position från födseln präglar uppfattningen livet igenom av vem vi är i relation till klassmässighet.

Klasskänslor – stolthet och arbetarklassvärden

”Think You’re Better Than Us, Do You?”

Andrew Sayer³⁵

Ovan framgår att klassresan hade fört med sig olika slags känslor. Så nämndes ofta orden ”kul” och ”roligt” i intervjusamtalen och att de kände stolthet över att de hade förverkligat sig själva. De värnade livet igenom om sitt ursprung och arbetarklasskulturen blev deras livslånga klassidentifikation i kombination med deras medelklasstillhörighet.

Studien av den kvinnliga klassresan utmynnade i att kärleken och bekräftelsen varit grundläggande för klassresan, vilket måste ses som den djupaste nivån av klasskänslor. Förutan olika slags stöd och bekräftelse i olika steg på vägen hade klassresan inte varit möjlig, och det gällde i studier och yrkesliv, och kvinnorna framhöll det stöd som de hade fått under uppväxten i sina familjer. De hade tidigt fått en roll i familjen att vara duktiga och det gällde även för dem som hade haft sin uppväxt i socialt utsatta familjer. En kvinna som hade fått ta stort ansvar för familjen i samband med faderns alkoholmissbruk uttryckte att ”jag blev tidigt utsedd att

vara stark och duktig”. Det fanns positiva effekter också av att få denna särställning i familjen, om än alltför stor för ett barn. Hon uttryckte att det också hade givit en slags grundläggande självkänsla när det gällde att ta eget ansvar. Kvinnan menade att detta samtidigt hade blivit en barlast på sitt vis. Hon hade senare fått axla alltför mycket av ansvar och omsorger för sin familj, sina sys-

De hade tidigt fått en roll i familjen att vara duktiga och det gällde även för dem som hade haft sin uppväxt i socialt utsatta familjer.

kon och släktingar livet igenom. Trots detta blev uppväxtens roll till ett betydande kapital för att genomföra en klassresa. Den särskilda rollen i uppväxtfamiljerna var ett genomgående drag i intervjuerna. Senare i uppväxten hade skolkunskaper, utbildning och professionella kapital kommit familjerna till del. De talade mycket om glädjen över att göra sina föräldrar stolta. Relationerna till familjen hade utvecklats över tid. Kvinnorna talade om svårigheter just i övergångar till högre studier och att fjärmandet från den egna familjens klasskultur, att erövra nya kunskaper och ett nytt språk, var situationer som gav upphov till mycket tvivel för dem.³⁶

De intervjuades uppväxt varierade förutom med ålder och med bostadsort i landet, också med tillhörighet inom arbetarklassen. För en del hade uppväxten skett i familjer med politiskt och fackligt engagemang, med stabila boende- och arbetsvillkor för

föräldrarna, och med mor- eller farföräldrar i närheten. Trots dessa variationer i uppväxtvillkor fanns ett gemensamt drag i upplevelsen att de hade fått stort stöd hemifrån, även om uttrycken för detta hade tagit olika former. Kvinnorna framhöll de värden som de hade fått med sig från sin uppväxt som de värnade om livet igenom och som inverkade på olika vis i deras liv, såväl i deras yrkesinriktningar som gentemot de egna barnen. De uttryckte en befäst känsla för social utsatthet och att de hade präglats av uppväxtmiljöerna och de starka band av sammanhållning och solidaritet som funnits i familjer, släkt och grannskap.³⁷ En kvinna talade om sin uppväxt att ”även om det är fattigt innebär det inte att man är arm” och menade att mamman trots materiella brister hade haft förmågan att skapa och uppleva mycket glädje. Stödet de hade upplevt var av särskilt slag. I stor utsträckning var det ordlöst och handlade mera om förmedlade subtila känslor av starka band, som likväl är svåra att sätta ord på.³⁸

Skam

Min egen förståelse av de intervjuade kvinnornas upplevelser av klassresan har fördjupats alltsedan avhandlingsstudien var klar, och det sker i relation till såväl mina egna livserfarenheter som till nyvunnen kunskap och utforskning av detta område. Andrew Sayers teoriutveckling och förståelse av klass är ett sådant exempel som genom sin fördjupade analys av klassrelaterade skamkänslor har kastat nytt ljus över kvinnornas erfarenheter.³⁹ Upplevelser av skam i relation till klassursprunget var (skam till

sägandes) något jag hade förväntat mig mera av i intervjuerna och kvinnornas livsberättelser än vad som i realiteten framträdde.

Klassresan var en livsprocess där vissa faser och övergångar i livet samtidigt hade orsakat skamkänslor. Det gällde även i en omvänd situation att de hade känt sig tvingade att dölja framgångar i studier och yrkeskarriär inför delar av sina ursprungliga miljöer. Kvinnorna hade upplevt klass-skam, men jag såg också att de medvetet hade ersatt dessa känslor eller att det hade slagit över i en motsatt effekt av revanschlust och ilska. En av kvinnorna uttryckte direkt att hon tidigt hade tänkt ”– Jag ska fan inte skämmas.” Hon sade att hon hade agerat i enlighet med detta och varit drivande i olika sammanhang i studier, i facket, i politiken. Kvinnorna hade omvandlat sina klasskänslor till en konstruktiv kraft som samtidigt hade inneburit ett ansträngt balanserande på gränsen till vad de orkade. En del hade tagit hjälp av terapi och för andra hade den egna reflexiviteten underbyggt drivkrafterna i en självförlitande process.

Om det är kvinnans särskilda position, det vill säga en av födsel och socialisation given sådan, som ger detta behov av yttre godkännande, så kan det relateras såväl till Simone de Beauvoir som till Nancy Chodorow.⁴⁰ Kanske är det så? Jag fann påtagliga likheter med Beauvoirs tankar om den professionella kvinnans (ständiga) osäkerhetskänslor.. En av kvinnorna uttryckte att hon hade (fått) en mycket god grundläggande självkänsla genom sin uppväxt, men hon saknade självförtroende, och det såg hon som relaterat till samhället.

”Där har auktoriteten slagit till en gång för alla, och överklassen har alltid rätt”, menade hon. Det utmynnade i frågor om kvinnornas upplevelser av osäkerhet var uttryck för klass eller kön, eller möjligen en förstärkande effekt och kombination av de båda villkoren i livs- och professionella situationer. Om osäkerhet är uttryck för underliggande skamkänslor i studien, så är det också mycket svårt att erkänna båda dessa känslolägen för sig själv,

eftersom det är uttryck för otillräcklighetskänslor i relation till normer och värden om hur man borde vara. Trots allt kanske det är lättare att tala om osäkerhet hos sig själv än att deklarerat sina skamkänslor i relation till sitt ursprung. Skamkänslor antyder ju en egen nedvärdering och ett förakt i relation till ursprunget, vilket det också fanns direkta uttryck för hos kvinnorna i samband med övergångar till högre studier och själva inträdet i nya klassmässiga villkor. Det hade medfört som en av kvinnorna uttryckte det ”ett sammelsurium av känslor” och det var svårt på många sätt. Det gällde konkret att bara närma sig förorten där hon hade växt

Kvinnorna hade omvandlat sina klasskänslor till en konstruktiv kraft som samtidigt hade inneburit ett ansträngt balanserande på gränsen till vad de orkade.

upp då hon såg allt med nya ögon och kände förakt för sin forna uppväxtmiljö. Det hade påtagliga kroppsliga innebörder och en kvinna uttryckte en liknande upplevelse att hon inte kunde närma sig uppväxtmiljön utan att få ont i magen.

Kvinnorna uttryckte att klassresan hade inneburit en emotionell utveckling och att det framför allt handlade om att tillåta sig själv att känna, att uttrycka känslor och kärlek. Erkännande och behov av stöd bör kunna ses relaterade till osäkerhetskänslor och som två sidor av samma mynt. Skamkänslor kan därutöver ses som en möjlig kausal effekt av osäkerhetskänsla och detta tillstånd i sin tur av vårt djupt mänskliga behov av erkännande.

Klassresa genom giftermål

De klassmässiga strukturernas påtagliga verkan och effekter på människan framgår särskilt tydligt genom en kvinnas livsberättelse. Hon var född i början av trettioalet och hade gjort en rejäl klassresa på den tiden genom giftermål in i överklassen. Hon sade sig med inspiration från bland annat nya amerikanska filmer och flickböckernas värld ha fått inblickar i andra möjliga liv. Detta fick till följd att hon distanserade sig från sin egen klass-

tillhörighet och som hon uttryckte ”inte ville ha någon kille i blåställ”. Hon blev också förälskad i en pojke från överklassen. Hon reflekterar i efterhand kring om pojken också gjorde ett slags revolt gentemot sitt klassmässiga ursprung genom att gifta sig med en fattig arbetarklassflicka, vilket är en annan historia.

Detta hände på fyrtioalet i det

Kvinnorna uttryckte att klassresan hade inneburit en emotionell utveckling och att det framför allt handlade om att tillåta sig själv att känna, att uttrycka känslor och kärlek.

svenska utpräglade klassamhället med tydliga skillnader och klassmarkörer i olika avseenden. Klassresan in i överklassen hade bland mycket annat fört henne till ”middag hos kungen” och det var på denna tid en verklig klassmässig förflyttning, näst intill en omöjlighet.

I vårt intervjusamtal berättade hon om det första möte som skulle äga rum mellan hennes egna föräldrar och de blivande svärföräldrarna. Föräldrarna tillhörde arbetarklassen, mamma hemmafru och städerska i finare familjer och pappa var diversearbetare. De befann sig långt ifrån finheten hos de blivande svärföräldrarna och i högborgerliga miljöer. I intervjusamtalet åskådliggjordes mötet genom att hon ställde sig upp för att visa hur

mamman och den blivande svärmodern hade tagit sig ut. Mamman hade nigit och böjt sig och liksom ”krummat ihop sig” i total underdånighet, som hon uttryckte, inför svärmodern. Det var en bild och ett möte som hade etsat sig fast som en film på näthinnan hos den intervjuade kvinnan, och som framkallade samma känslor femtio år senare. I stunden hon berättade slog hon båda händerna för ansiktet och utbröt upprepat och i en väsende ton: ”Åh vad jag skämdes, åh vad jag skämdes.” Det var uppenbart svårt att prata om även idag. Något hade blottlagts genom mammans underdåniga knixande inför svärmodern som hade stått rakryggad i sin fulla längd framför.

Detta möte mellan två jämngamla kvinnor, vars son och dotter var i färd med att gifta sig med varandra, var också i koncentrat ett möte mellan två olika samhällsklasser, en sammanstrålning av klass och kön i dess verkningsfulla förkroppsligade effekter och innebörder. Det visar klassvillkorens grundläggande betydelse, hur det är sammanvävt med kön, och att klass skapar skiljelinjer som skär också mellan kvinnor. Den intervjuade berättade att hon aldrig talade om sitt klassursprung i de sammanhang som hon kom in i genom giftermålet. Det proletära ursprunget var något som hon hade upplevt behövt döljas väl i denna omgivning. Senare i livet, efter tjugofem år som självuppoffrande hemmafru, slutade äktenskapet i skilsmässa på grund av att mannen träffade en yngre kvinna. Den inordning och självutplåning som klassresan in i överklassen hade inneburit uttrycktes av henne: ”Jag kände mig

som en dammtuss i ett hörn, och jag måste börja leta efter min egen inre kärna.” Hon blev tvungen att stå på egna ben och klara sin försörjning och det medförde en egen yrkeskarriär. Erfarenheterna ledde fram till en personlig utvecklingsprocess. Hon blev medveten om sitt liv och den stora inverkan som klassvillkoren hade haft för henne som kvinna. Hon uttryckte att det

Den inordning och självutplåning som klassresan in i överklassen hade inneburit uttrycktes av henne: ”Jag kände mig som en dammtuss i ett hörn, och jag måste börja leta efter min egen inre kärna.”

var nödvändigt för henne att åter införliva sitt arbetarklassursprung i den egna subjektiviteten och identiteten av vilken det var en ofrånkomlig del.

Anpassning till professionens krav

Att förnekelse av det egna ursprunget och anpassning även till professionella sammanhang skedde framgick av en annan kvinnas erfarenheter. Denna kvinna uttryckte att hon hade blivit duktig på att anpassa sig till den yrkesmässiga miljön dit hon hade kommit och skicklig till den grad att hon blev *ett* med sin yttre fasad och persona. Hon hade gjort en klassresa genom skolframgång på trettioalet, var duktig i skolan och fick ett så kallat fristipendium som gav

möjligheter till en plats på real- och flickskola. Hon hade en stark upplevelse av sitt eget ursprung och klasskillnader från denna skoltid. Det blev en situation i livet som hon aldrig kunde komma över. Kvinnan berättade om ett tillfälle då hon var ute i staden tillsammans med sina klasskamrater som hade en helt annan social bakgrund, så var det på läroverken vid denna tid, då hon plötsligt fått syn på sin mamma som gick på andra sidan gatan. Skolan och hemmet var två helt oförenliga världar som hon kände sig tvingad att hålla isär. Detta gjorde att hon förnekade sin mamma och låtsades inte om att hon såg henne. De sociala klassmässiga skillnaderna blev en ofrivillig erfarenhet som måste bäras subjektivt av henne som ung flicka och som var omöjliga att förstå och hantera i situationen som uppstod.

Denna kvinna hade genomfört en professionell långtgående klassresa inom kultursfären. Hon hade hamnat i en utpräglad övre medelklassmiljö och bland den kulturella eliten. Hon hade helt anpassat sig till de nya klassmässiga villkoren och betonade att hon aldrig skulle nämna något om sitt ursprung, med ofrånmöjlig följd att hon sågs som "en slags underlig anonym person". Detta ansträngande tillstånd innebar i längden att hon till slut hamnade i en kris och djup depression senare i medelåldern som hon var tvungen att bearbeta i terapi. Det möjliggjorde för henne att återigen införliva sin bakgrund och uppväxt i arbetarklass i sin identitet, vilket var en nödvändig helande process för henne. Denna kvinna återkom samtalet igenom till insikten att klassresan är emotionell till sin karaktär och att allt handlar om en emotionell process. Hon talade om att hon som nybliven pensionär hade förlorat en del av vad klassresan hade givit i

Skolan och hemmet var två helt oförenliga världar som hon kände sig tvingad att hålla isär.

form av social status.⁴¹ Kanske upplever klassresenärer denna passage i livet och att mista sin förvärvade yrkesroll som en särskilt smärtsam förlust? Enligt Archer bygger klassresan på emotionella drivkrafter som resulterar i självförverkligande av egna förmågor. Pensionering medför en förlust av den sociala identitet som hon har förvärvat genom yrkesutövningen.

Den intervjuade kvinnans berättelse om en damlunch som hon just hade ordnat hemma med kvinnliga kollegor som även de tidigare hade haft framskjutna positioner, och där alla förutom hon själv härrörde ur övre medelskiktet från början, har mycket att säga oss om klasskänslornas livslånga innebörd. Hon sade: "Jag som nu talar helt fritt, jag talade vid lunchen om att min mamma var tidningsbud och delade ut tidningar i fyrtio år!". Hon fortsatte: "... det blev helt tyst vid bordet, ingen sa nånting, de visste inte hur de skulle reagera ..!".⁴² Trots alla år och en bearbetad accepterande livsprocess som klassresenär visade

sig klasstrukturerna och ursprunget i arbetarklass alltjämt verka med sin kraft i detta möte. Hon hade lämnat det professionella aktiva livet, vilket också kan ha inverkat för hennes upplevelser att ”tala fritt” utan risk att förlora prestige, men samtidigt utövar sociala strukturer sin verkan på delvis olika vis beroende av socialt sammanhang. Hon hade till slut och i ett livslångt perspektiv nått fram till en självförståelse och acceptans av sig själv som klassresenär vilket möjliggjorde en betraktelse av sig själv i mötet med ”de andra”. Det kunde nu ske utan att överväldigas av känslor som tidigare i livet hade fått henne att dölja istället för att tala. Archer menar att det är en central del av våra förmågor att objektivt betrakta oss själva och våra subjektiva erfarenheter. Det sker i en kontinuerlig livsprocess där vi lär känna oss själva alltmer och därmed också når djupare insikter om världen som omger oss.⁴³

Klassresans gränsmarkörer

Det krävdes mycket av de intervjuade kvinnorna när det gällde förmågan att bemästra känslor av otillräcklighet och att införliva nya kunskaper i de fält där de kommit att befinna sig genom klassresan. De ställde höga och ambitiösa prestationskrav på sig själva. Det gällde i yrkeslivet och omsorgsansvaret som sträckte sig till såväl skötsel av hem och de egna barnen som till de egna föräldrarna. Det framgick av de intervjuade kvinnorna att det inte heller gick att fly från de egna kroppsliga gränserna och påtagliga hälsorelaterade följdverkningarna. Doris Dahlin ger ord åt känslornas innebörd och skriver i *Bang* följande betraktelse

över sitt eget liv och sin klassresa och om kroppsliga absoluta gränser. Det går att ana relationen till strukturernas krafter

Det krävdes mycket av de intervjuade kvinnorna när det gällde förmågan att bemästra känslor av otillräcklighet och att införliva nya kunskaper i de fält där de kommit att befinna sig genom klassresan.

och klassmässiga jämförelsenormer, och vad som krävts av henne när kroppen talar sitt tydliga språk:

Genom hela mitt liv har jag kunnat ta ett större ansvar för min kropp än vad jag har gjort. Det innebär inte att jag inte har försökt. Det innebär inte att jag är ett offer. Är min kropp privat? Åtminstone borde den vara det. Men med allt den rymt, är den det? Och när ska vi vräka generalskorna överbord? När ska de få simma i det riktigt kalla vattnet?⁴⁴

Vi blir ofrånkomligen bärare av vår livssituation och det är en prägling av både kropp och medvetande enligt Bourdieu och de Beauvoir. Samtidigt vantrivs vi i strukturen och vad kan vi själva göra åt situationen? Archers teoriutveckling når bortom strukturernas inverkan och tillför hoppningivande dimensioner när det gäller människan som har att vistas i och agera

inom strukturerna. Den kvinnliga klassresan visar strukturernas krafter och närvaro i kvinnornas liv, men framför allt också deras egna förmågor. Drivkrafter som utgår från en inre emotionell grund är samtidigt av särskilt slag. En kvinna uttrycker vad det innebär att förlita sig på egna inre drivkrafter. Jag bad henne sammanfatta sin känsla gällande den egna klassresan, och efter en tankepaus och tystnad säger hon: ”Ja... det första ord jag kommer att tänka på är ordet bräcklighet, och hur skört allting är... Det känns som att balansera på en knivsegg hela tiden.”

De intervjuade kvinnornas genomgående tal om att klassresan byggde på kraft och styrka var ett av studiens absoluta och centrala resultat. Styrkan som krävs för att genomföra en klassresa är den inre emotionella identitetsprocessens grundförutsättning. Det innebär med hänvisning till Archer att individen förhåller sig till såväl sitt förflutna som till nuet och till en tänkbar framtid av möjligheter.⁴⁶ För en klassresenär innebär detta en an-

”Ja... det första ord jag kommer att tänka på är ordet bräcklighet, och hur skört allting är... Det känns som att balansera på en knivsegg hela tiden.”

strängande process av att emotionellt och som en del av sin identitet ”få ihop” dessa delar av sina erfarenheter och steg i livet. Hon måste förhålla sig till klasskillnaderna

och sammanlänka dessa i en egen självförståelse. Det bör åtminstone kräva något särskilt, som kvinnorna benämner kraft och styrka, av den som genom sin livsbana kommer att överträda klass- och könsmissiga strukturella barriärer, än av den som reproducerar och stannar kvar inom sin av socialisationen och uppväxten givna klasstillhörighet.

Klass, erkännande och moraliska värden

Den inre subjektiva emotionella erfarenhetsnivån lyfts fram av Sayer i förståelsen av klass. Utgångspunkt är den kritiska realismens tänkande och framför allt Archer som relateras till Bourdieus klassbegrepp och fältens kamp om erkännande.⁴⁷ Bourdieus centrala begrepp om fältens kamp och det symboliska kapitalet och våldet kan tillföras mycket genom en fördjupad analys av begreppet erkännande och innebörden på en subjektiv nivå. Sayer menar att följande fråga bör ställas: ”Erkännande av vad?”

Sayer bygger på moralfilosofi och utvecklar klassförståelsen utifrån exempel på moralisk gränsdragning och skamkänslor som båda ses som kapaciteter och mekanismer i människans inre konstitution. Det finns universella moraliska värden som är lika för alla och berör alla människors strävan i grunden. Det avser hennes värde och kapacitet till såväl blomstring som lidande, och en strävan i livet efter det goda i inre och yttre bemärkelse.

Klassmissiga strukturer och institutionaliserade samhälleliga normer och värden bygger på orättvis fördelning av erkännande samtidigt som vi ofrivilligt föds in i vissa

klassvillkor. Klass handlar om tillfälligheternas spel. Sayer kallar det "the lottery of the market", det vill säga var vi råkar födas och de möjligheter som givits genom tidigare generationers klasstillhörigheter och överföringar till individen. Trots denna slumpmässigt tilldelade position genom födseln kan det enligt Archer medföra känslor av skam eller stolthet inför detta ursprung. Detta innebär dock inte att individen nödvändigtvis måste huka i självutplåning inför normativa idémässiga strukturer. Att klassupplevelser utöver att frambringa skam samtidigt innebär motstånd framhåller Sayer. Motstånd i form av aktivt agerande för politisk och social rättvisa härrör ur människans möjligheter till förståelse av klassvillkoren som de socialt konstruerade värden de är. Det bygger på strukturernas generativa kausala effekter och på individens förmåga till inre bearbetning av strukturen.⁴⁸

Klass handlar om tillfälligheternas spel.

Beverly Skeggs bygger på Bourdieu i sin studie av unga arbetarklasskvinnor. Betydelsen av erkännande och respekt betonas som en grundläggande strävan i dessa kvinnors liv. Det blev till en form av kapital hos Skeggs intervjupersoner som var möjligt att uppnå genom "rätt sorts" framträdande och förhållningssätt till de sociala villkoren. Denna strävan efter respektfullt bemötande och att distansera sig från nedvärdering kom att prägla livet och självuppfattningen hos de unga arbetarklasskvinnorna.⁴⁹ Klassresan kommer dock att göra denna strävan efter erkännande och respekt än mer komplex och ställa andra krav på emotionella, subjektiva och sociala förhållningssätt. Även den kvinnliga klassresenären upplever liksom de kvinnor Skeggs intervjuade krav på att anpassa sig till rådande medelklassnormer och på vad det innebär att vara respektabel. Hon ska dessutom bli del av och komma att tillhöra "dom andra" i medelklassen. I anslutning därtill menade en av de intervjuade klassresenäerna att skådespelaryrket möjliggjorde för henne att träda in i andra roller utan att behöva dölja något och förhålla sig till ett klassmässigt "både och", vilket krävdes av henne som klassresenär i det verkliga livet.

Sayer menar att klass skiljer sig från kön och etnicitet i det att de senare kräver erkännande för det individen är och väljer att framträda som, medan klassvillkoren fordrar mera. För att uppnå klassmässig social rättvisa behövs såväl förändring i grunden av den orättvisa materiella fördelningen av resurser som av tillhöriga socialt konstruerade moraliska värden och erkännanden i relation till klass. Det framgick med tydlighet i min studie att klasskänslan var grundläggande för kvinnornas upplevelser av brist på erkännande, skam och självtvivel, och att klass är av annat slag än kön. Samtidigt hade klassvillkoren varit ofrånkomligt invävda i deras kvinnliga livserfarenheter. Archer poängterar att i verkliga livet är det svårt att särskilja olika strukturers inverkan medan det är en analytisk

möjlighet.⁵⁰ Det var genom en reflexiv egen identitets- och förståelseprocess som frigörelsen till slut blev möjlig.

Jag är som jag är – acceptans och klassresans reflexiva process

I ett mycket belysande citat från intervjusamtalen framgår klassproblematiken och dess inre dimensioner och vad överskridande mellan samhällsklasser innebär av inre och yttre förändringar av materiella villkor och egen social position. En av de intervjuade kvinnorna ger en sammanfattning av sin känsla för sin egen klassresa i citatet som också inleder avhandlingen *Den kvinnliga klassresan*. Hon ger en förundransvärd bildlik belysning av sina egna inre upplevelser av avståndet mellan de olika klassmässiga världar som hon omfattar och vad som krävts och vad det har givit henne:

Jaa, inför själva klassresan kan jag känna en slags blandning av dels ... en slags ödmjukhet över vart livet för oss på nåt sätt och vad lite vi vet om allting.

Och så kan jag känna en sorg över allt vad jag har kämpat, för jag har kämpat så mycket i mitt liv.

Och så kan jag också känna en glädje och en slags respekt och beundran för mig själv, för jag kan också tänka att vad jag har varit med om väldigt svåra saker, och vad jag har klarat av, och vad jag liksom har stått pall och tagit mig igenom dom här tusenmiladjupa svarta hålen och tagit mig upp igen. Och den känslan är väldigt stark egentligen, att herregud vad jag har tagit mig igenom, och vilken klassresa jag egentligen har gjort från där jag var.

Från inte bara proletariat, utan verkligen trasproletariat på många sätt till där jag sitter idag med ett väldigt bra jobb och bra bostad och bra betalt och fantastiskt socialt nätverk och två barn som jag älskar och liksom mycket av goda relationer överhuvudtaget.

Så kan jag tycka att det är så många, inte mil, utan oceaner ifrån den verklighet jag fanns i, och den verklighet min mamma fanns i, så det går ju inte att jämföra⁵¹

I ett längre livslopp och genom en egen reflexiv livsprocess visade studien av den kvinnliga klassresan att det till slut var möjligt att nå fram till djupare självförståelse och en försonande acceptans av situationen som klassresenär. Kvinnan ser tillbaka på sitt liv och kan till slut omfatta både sina upplevelser av att ha fått kämpa mycket och glädjen över det som har gått bra med största tacksamhet och självrespekt. Självförståelsen hade inte varit möjlig utan förmågan att uppleva livsvillkoren känslomässigt, och utöver det också kapacitet att i ett eget utifrånperspektiv betrakta sig själv och de subjektiva känslomässiga upplevelserna som livet och klassresan har givit henne. Detta visar på emotionerna som

generativ och nödvändig livskraft och att människan som upplever strukturen är något annat än strukturen i sig. Det egna erkännande som till slut nås av det egna livet, och som uttrycks på ett fantastiskt klargörande vis av kvinnan i citatet, måste ses som den inre reflexiva livsprocessens djupast mänskliga och vackraste uttryck.

Enligt Archer är det genom en ständigt pågående inre dialog där vi relaterar våra tidigare erfarenheter till nuet och till en tänkt framtid i våra liv som vår självförståelse och identitet utvecklas livet igenom.⁵² Livsbanan tar form i skärningspunkten och interaktionen mellan individens egna krafter och förmågor i mötet med de strukturella och tidsmässiga möjligheter som ramar in hennes liv, och hindras av motstånd och av livssituationens olika uttryck. Människans förmåga att reflektera och tänka, att formulera sina intentionella livsmål och hennes kraft att agera, bygger på en emotionell grund. Upplevelser i mötet med världen och våra livssituationer ger upphov till emotioner och det är genom dessa vi lär känna oss själva och världen, vad vi tycker om och vad vi vill inom olika livsområden. Strukturella villkor som klass och kön är möjliga att överskrida genom en klassresa. Studien av de kvinnliga klassresenärerna visade att de strukturella villkoren utövade sina krafter, trots deras sociala rörlighet över klassbarriärer.⁵³

Kvinnan ser tillbaka på sitt liv och kan till slut omfatta både sina upplevelser av att ha fått kämpa mycket och glädjen över det som har gått bra med största tacksamhet och självrespekt.

Vad analysen gav – konstituerande möjligheter, motivation och hinder

Studien av den kvinnliga klassresan visade betydelsen av klass för mina intervjupersoner och dess kraftfulla inverkan på deras identitet och sociala identifikation. Klassresan innebär både en yttre social förändring som rör yrkesmässig position och tillgångar till materiella och kulturella resurser, och en inre emotionell identitet och utvecklingsprocess. För kvinnor handlar det om att bryta med såväl klassstrukturer som traditionella normerande könsstrukturer. Det framgick i studien att arbetarklassursprung inverkar på en inre emotionell nivå på ett livslångt vis. Kvinnorna blir bärare av två klasskulturer och självförståelsen av klassresan utvecklas i en reflexiv process. Klassresenärerna nådde till slut en acceptans av sig själva som klassresenärer och nådde yrkesmässiga positioner där arbetarklassbakgrunden blev till värdefulla erfarenheter.

Tack vare Margaret Archers sociologiska teoriutveckling möjliggjordes en fördjupad förståelse av den kvinnliga klassresan. Kvinnornas subjektiva upplevelser

av klassvillkoren i uppväxt och i de nya livssammanhangen klargjordes utifrån den inre emotionella känslomässiga nivån som utgör klassresans grundfundament. Identiteten utvecklas genom en inre bearbetning av individuella möjligheter och upplevelser av hinder i de omgivande tidsmässiga strukturella samhälleliga villkoren. Klassresan är möjlig genom identitetens utveckling och förmågor och kapaciteter som i grunden rör reflexiva förhållningssätt och känsla för att formulera egna livsmål och förmågan att förverkliga sina planer genom eget agerande och egen handlingskraft.

Studien visar att klass- och könsmissiga strukturer är möjliga att överskrida och att det bygger på människans förmågor och agerande i relation till dessa strukturer. Studiens klarläggande av vad det innebär för de kvinnor som utmanade dessa strukturer visar att de är motståndskraftiga och är befästa i identiteten på ett livslångt vis. Transcendensen som Beauvoir talar om kostade på. Klassresan hade byggt på kraft och styrka. Detta var kvinnornas subjektiva erfarenhet av innebörden av de givna möjligheterna och friheten som gavs av de samhälleliga tidsmässiga villkoren. Kvinnornas möjligheter till högre utbildning och förverkligande i yrkeslivet var del av mödrarnas önsknings om ett bättre liv för döttrarna. De intervjuade kvinnorna uttryckte egna drömmar för sina barn och nästa generation vilka hade andra förutsättningar. Varje generation är präglad av sina villkor som den ofrivilligt föds in i enligt Archer. Villkor kan förändras över tid och det är endast genom människans handlingar som det är möjligt.

Studien av den kvinnliga klassresan visade att klass och könsmissiga socialt ojämlika villkor i sig kan generera och möjliggöra såväl individuella förändringar som en kvinnas klassresa och kollektiva ageranden för social rättvisa och en jämlik värld. Att fördjupa förståelsen och kunskapen om dessa villkor är i sig en betydelsefull generativ faktor med potential att motivera och möjliggöra social rättvisa som rör klass och kön. Därför är det av största vikt att kvinnor delger sina erfarenheter till varandra och över generationer. En av de intervjuade kvinnorna får avsluta och ger sin sammanfattning och röst åt den kvinnliga klassresans ursprung och erfarenhet:

Ja, den gick så här. Den var så här, jag hade inte kunna gjort på något annat sätt, men jag kan inte sammanfatta den annat än att jag ville komma bort från fattigdomen alltså, jag ville komma upp i ljuset på något sätt, och det har ju varit någon slags drivkraft hela tiden.⁵⁴

Noter

- 1 Tack Ulla Björnberg, Freddy Castro, Sofia Persson vid Sociologiska institutionen i Göteborg, två anonyma reviewer, Monika Edgren och Paulina de los Reyes för läsning av manus i olika skeden.
- 2 Ulla-Britt Wennerström: *Den kvinnliga klassresan*. Göteborg Studies in Sociology No 19. Department of Sociology, Göteborg University 2003.
- 3 Studien inspirerades av Mats Trondman: *Bilden av en klassresa. Sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskola*, Carlssons 1994 och av Ronny Ambjörns-son: *Mitt förnamn är Ronny*. Stockholm: Bonnier Alba 1996. Även dessa föregående kvalitativa och självbiografiska studier hade en manlig prägel.
Se även Beverly Skeggs: *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos 2000. Genom Skeggs studie återerövrades klass som analytisk och socialt betydelsefull kategori och dess samband med kön synliggjordes.
- 4 Pamela Abbott, Claire Wallace, Melissa Tyler: *An Introduction to Sociology. Feministic Perspectives*. London: Routledge 2005.
- 5 Pamela Abbott & Roger Sapsford: *Women and Social Class*. London: Tavistock 1987. Rosemary Crompton: *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*, 2nd ed. Cambridge: Polity Press 1998. Rosemary Crompton and Michael Mann: *Gender and Stratification*. Oxford: Polity Press 1986. Lucienne Portocarriero: *Social Mobility in Industrial Societies: Women in France and Sweden*. Avhandling. Sociologiska institutionen, Stockholms Universitetet. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1987. Jfr även Karin Widerberg: *Kunskapens kön: minnen, reflektioner och teori*. Stockholm: Norstedts 1995. Karin Widerberg: "Kunskapens kön - ett generationsperspektiv", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 1, 2001, s. 5-15.
- 6 Crompton 1986; 1998.
- 7 Portocarriero 1987. Se även Shirley Dex: "Occupational Mobility over Women's Lifetime", i Geoff Payne and Pamela Abbott (ed.), *The Social Mobility of Women. Beyond Male Mobility Models*. London: The Falmer Press 1990.
- 8 Chandra Talpade Mohanty: *Feminism utan gränser. Avkoloniserad teori, praktiserad solidaritet*. Hägersten: Tankekraft Förlag 2007. Drucilla Cornell: *Between Women & Generations. Legacies of Dignity*. USA: Rowman & Littlefield Publishers Inc. 2005. Paulina de los Reyes och Diana Mu-linari: *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över ojämlikhetens landskap*. Malmö: Liber 2005.
- 9 I anslutning därtill kan studien i efterhand ses som byggd på tillfälligheter och en högst bräcklig grund då dess tillkomst byggde på mina egna erfarenheter av att genomgå en klassresa från uppväxt i arbetarklass till gymnasielärare i samhälls-kunskap, och mitt prövande steg tillbaka till den akademiska världen, om än jag väl där också bereddes möjligheten att forska om frågorna.
- 10 Mina erfarenheter av att skriva avhandlingen finns beskrivna skönlitterärt i Ulla-Britt Wennerström: "Den vita fjärilen", i Susanna Alakoski och Karin Nielsen (red.): *Tala om klass*. Stockholm: Ordfront 2006, s. 225-238.
- 11 Margaret Archer: *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University 1995. Margaret Archer: *Being Human. The Problem of Agency*. Cambridge: Cambridge University Press 2000. Margaret Archer: *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press 2003. Margaret Archer: *Making Our Way Through the World: human reflexivity and social mobility*. Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- 12 Andrew Sayer: *The Moral Significance of Class*. Cambridge University Press 2005a. Andrew Sayer: "Class, Moral Worth and Recognition", i *Sociology*, Volume 39 (5): s. 947-963, 2005b.
- 13 Mats Trondman 1994. Betydelsefulla in-spirationskällor för studiens upplägning

- och metodologi och användning av livshistoriemetoden var tidigare genomförd forskning av social mobilitet i Frankrike och England. Se Daniel Bertaux and Paul Thompson (ed.): *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Oxford: Clarendon Press 1997. Daniel Bertaux och Paul Thompson (ed.): *Between Generations. Family Models, Myths, and Memories. International Yearbook of Oral History and Life Stories*. Oxford: Oxford University Press 1993.
- 14 Definitionen av klasstillhörighet bygger på den s. k. SEI, Socioekonomisk indelning utifrån utbildningsnivå och facklig tillhörighet, se Johan Fritzell och Olle Lundberg (red.): *Vardagens villkor: levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs 1994: s. 275.
 - 15 Se Wennerström 2003: kap 2.1 och kap. 2.2 för utförlig metoddiskussion.
 - 16 Wennerström 2003: s. 50-51.
 - 17 Margaret Archer är professor i sociologi vid Warwick University och räknas som en nu levande klassiker inom sociologin och den kritiska realismens tänkande. Archers vetenskapliga arbete och produktion är omfattande och teoriutvecklingen har bidragit med fördjupade insikter i den sociologiska kärnfrågan om relationen mellan människa och de omgivande strukturella sociala villkoren. De huvudsakliga publikationerna där teoriutvecklingen görs består av fem verk som är publicerade från 1988 och framåt och här bygger jag främst på de senare.
 - 18 Wennerström 2003: s. 199.
 - 19 Pierre Bourdieu: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge Mass.: Harvard University Press 1986; *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos 1999.
 - 20 Wennerström 2003: s. 108.
 - 21 Wennerström 2003: s. 135.
 - 22 Sylvia Walby: *Gender Transformations*. London: Routledge 1997.
 - 23 Simone De Beauvoir: *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts 2002 [1949].
 - 24 Wennerström 2003: s. 59-60.
 - 25 Wennerström 2003, se avsnittet "Drivkrafternas känslomässiga grund" i kap. 4: "Av egen kraft – drivkrafter och strävan hos kvinnliga klassresenärer", s. 155 ff.
 - 26 Wennerström 2003, s. 309.
 - 27 Archer 1995; Archer 2007.
 - 28 Wennerström 2003, se s. 135: "Mödrar som vägvisare", citat s. 137. Stöds även av flera andra studier av arbetarklassmödrar och döttrar, se exv. Bertaux och Thompson 1997.
 - 29 Robert Eriksson och John Goldthorpe: *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press 1992. Robert Eriksson och Jan Jonsson: "Klasstruktur och social rörlighet i Sverige under 1900-tal", i SCB:s Rapport *Levnadsförhållanden, välfärd och ojämlikhet i ett 70-årsperspektiv*, 1995.
 - 30 Archer 1995; 2000; Wennerström 2003: s. 84: "Margaret Archers teoriutveckling – struktur och agentskap i den kritiska realismen".
 - 31 Jonas Frykman: "Klassresenären lever i exil", i Kari Molin, Britt Ågren (red.): *Klassresan*. Stockholm: Afbeta 1991.
 - 32 Trondman 1994.
 - 33 Pierre Bourdieu: *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos 1998.
 - 34 Wennerström 2003: s. 267, kap. 8: "Klassresa och utvecklingsprocess".
 - 35 Sayer 2005a: Pref.
 - 36 Jfr Frykman 1991 som talar om klassresenärens känsla av hemlöshet och att leva i exil.
 - 37 Wennerström 2003: s. 225, kap. 7: "I kvinnliga klassresenärers spår – sociala och kulturella överföringar i familj, yrkesliv och samhälle".
 - 38 Wennerström 2003: s. 239. Jfr. Ronny Ambjörnsson: *Mitt förnamn är Ronny*. Stockholm: Bonnier Alba 1996. Ambjörnsson beskriver på målande vis relationerna i sin uppväxt i arbetarklass som gav stöd, trygghet och kärlek, men samtidigt att trångboddheten till trots rörde familjemedlemmarna sällan vid varandra.
 - 39 Sayer 2005a; 2005b. Ylva Eggehorn ut-

- tryckte i sitt sommarprogram i radio 2005 angående sin egen släkt, att arbetarklass är behäftat med skamkänslor, men att dessa känslonivåer döljer andra dimensioner. Under skammen finns oftast en stor sorg, och därunder finns ilskan och vreden, och längst under alla tvivel finns kärleken. Detta illustrerar klasskänslornas djupgående karaktär. Se Wennerström 2006 s. 229-230.
- 40 Beauvoir och Chodorow utvecklar skilda feministiska förklaringar på socialisationsfenomenet.
- 41 Wennerström 2003, kap. 8: "Klassresa och utvecklingsprocess".
- 42 Se citat och analys i Wennerström 2003: s. 272-273.
- 43 Archer 2000; 2003; 2007.
- 44 Doris Dahlin: "Skammens boning. Det här är en sanning: Kvinnokroppen är en privatpolitisk container: Fylld till bredden med obekväma sanningar och skamkänslor. Doris Dahlin skriver sin kropps historia." i *Bang*, nr. 2, 2007, s. 32-34.
- 46 Individens inre dialog kretsar enligt Archer kring olika hörnstenar som innebär åtskiljda emergenta strata hos individen. Dessa ses bestå av *I*, det egna jaget och subjektiva erfarenheter och emotioner som i en ständig reflexiv process utvecklas dels i relation till *Me*, som innebär våra tidigare internaliserade erfarenheter utifrån Mead, och det vi ofrivilligt föds in i. *I* och *Me* ställs gentemot individens framtida projekt och möjligheter, *You*. Vilka möjligheter hon har och finner beror på den tidsmässiga och sociala miljö där individen lever sitt liv och de befintliga roller och positioner som finns att välja bland i de sociala villkoren som motsvarar livsdrömmarna, *We*. För klassresenären kommer denna inre dialog att omfatta klassmässiga diametrala skilda villkor och hennes agerande i riktning mot livsmålen kräver mycket. Se Wennerström 2003 s. 96 utifrån Archer 2000 s. 235.
- 47 Sayer 2005a; 2005b.
- 48 Archer 2000.
- 49 Skeggs 1999.
- 50 Wennerström 2003 s. 86.
- 51 Wennerström 2003 s. 21.
- 52 Archer 2000; Wennerström 2003.
- 53 Wennerström 2003 s. 92.
- 54 Wennerström 2003 s. 145.

Nyckelord

Klass och kön, individ och social struktur, identitet, kritisk realism, Margaret Archer.

Ulla-Britt Wennerström

Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet
Box 720
405 30 Göteborg
ulla-britt.wennerstrom@sociology.gu.se